

การใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้น

มัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี)

อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

AN APPLICATION OF PAWANĀ DHAMMA IN DEVELOPMENT OF LIFE

QUALITY OF STUDENT IN SECONDARY AND HIGH SCHOOL,

MUNICIPALITY SCHOOL 1 (ENGSEANGSAMAGGI),

HAD YAI DISTRICT, SONGKHLA PROVINCE

รัตนารักษ์ รัตนพงศ์

พระครูวิรัตนธรรมโชติ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

กัณตถก หนูทองแก้ว

มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมโศกราช

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 2) เพื่อเปรียบเทียบการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน อาชีพของบิดามารดา และรายได้ของบิดามารดา ต่างกัน และ 3) เพื่อศึกษาข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา การวิจัยเป็นรูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างมีจำนวน 291 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปในเครื่องคอมพิวเตอร์ ผลการวิจัยพบว่า การใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โดยรวมอยู่ในระดับมาก ผลการเปรียบเทียบการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน และอาชีพของบิดามารดา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนรายได้ของบิดามารดา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้านกายภาวนา มีค่าความถี่มากที่สุด ข้อเสนอแนะมากที่สุด คือ ควรออกกำลังกายอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพร่างกาย ส่วนด้านปัญญาภาวนา มีค่าความถี่น้อยสุด ข้อเสนอแนะมากที่สุด คือ อ่านหนังสือเพื่อทบทวนความรู้หรือเพิ่มความรู้

คำสำคัญ: ภาวนาธรรม, คุณภาพชีวิต

Abstract

The objectives of this research were as follows 1) To study an application of Pawanā Dhamma in development of life quality of student in secondary and high school, municipality school 1 (Engseangsamaggi), Had Yai district, Songkhla Province 2) To compare an application of Pawanā Dhamma in development of life quality of student in secondary and high school, municipality school 1 (Engseangsamaggi), Had Yai district, Songkhla Province in terms of sexes, class levels, Parent's occupations and parent's incomes as differently and 3) To study on suggestion on the guideline for promotion of application an Pawanā Dhamma in development of life quality of student in secondary and high school, municipality school 1 (Engseangsamaggi), Had Yai district, Songkhla Province. This is quantitative research. the samples were about 291 persons. The instrument for data collection was questionnaire, data analysis by package computer program. An application of Pawanā Dhamma in development of life quality of student in secondary and high school found that by overview was at more level. The comparative result on application of Pawanā Dhamma in development of life quality in terms of sexes, class levels, and parent's occupations found that there were different as statistically significance at .05 but in terms of parent's incomes found that there were not different as statistically significance at .05 The suggestion on the the guideline for promotion of application an Pawanā Dhamma in development of life quality The aspect of Kaya Pawanā; there should have a right exercise and suitable with body was the highest frequency the aspect of Paññā Pawanā; there should read more for revising and addition of knowledge was the highest frequency.

Keywords: Pawanā Dhamma, Development Of Life Quality

บทนำ

คุณภาพชีวิตเป็นเรื่องสำคัญมากของบุคคลและสังคมในปัจจุบัน คือ ความสำคัญระดับตนเองและครอบครัว คือ การมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ สุขภาพอนามัยดี ไม่เจ็บป่วย ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดี ประกอบอาชีพการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนของความสำคัญ

ระดับสังคม และประเทศชาติ เมื่อประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี ย่อมทำให้คุณภาพชีวิตในสังคม และประเทศดีขึ้นด้วย โดยคุณภาพชีวิตได้กลายเป็นหัวใจของการพัฒนา ด้วยผลสำเร็จของการพัฒนาให้ “คน” เป็นผู้สมบูรณ์พร้อมด้านกาย จิตใจ และปัญญา ที่พร้อมจะสร้างสรรค์คุณภาพ สังคมแห่งการเรียนรู้ สังคมแห่งการสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน (เพ็ญศรี เปลี่ยนขำ, 2542) สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560- 2564) ได้วางรากฐานการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมที่มีความสุขอย่างมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน โดยทุกภาค ส่วนในสังคมต้องร่วมมือกันอย่างเข้มแข็ง จะยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” รวมทั้ง ต้องมุ่งเน้นให้ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” สร้างความมั่นคงของชาติ พัฒนาคนทุกวัยให้เป็น คนดี คนเก่ง มีศักยภาพ และความคิดสร้างสรรค์ มีคุณธรรมจริยธรรม มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อ ส่วนรวม นำไปสู่การสร้างสังคมที่พึงปรารถนา รวมถึงมีจิตอนุรักษ รักษา พื้นฟู และใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง และเหมาะสม (ส.เลื้อ, ม.ป.ป.) อย่างไรก็ตาม การที่จะทำให้คนให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาได้นั้น ต้องเริ่มจากการส่งเสริม ให้คนในชาติรู้จักพัฒนาตนเองก่อน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ที่ ปรับปรุง พุทธศักราช 2545 มาตรา 22 ระบุให้ การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมี ความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการ จัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ ทั้งทาง สติปัญญา ร่างกาย อารมณ์ และสังคม โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จึงได้กำหนดเป้าหมายของการจัดการศึกษา มุ่งหวังให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนา ครบถ้วนทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ ด้านทักษะปฏิบัติ และด้านเจตคติหรือคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งการจะพัฒนาให้นักเรียนมีคุณธรรม จริยธรรมนั้น ทางโรงเรียนควรมีการส่งเสริมการนำ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นการพัฒนานักเรียนให้มี คุณภาพ ส่งผลต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี การนำหลักภวนาธรรมมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพ ชีวิต ก็เพื่อการพัฒนาชีวิตหรือพัฒนาคน พัฒนามนุษย์นั่นเอง

ดังกล่าวนานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องการใช้หลักภวนาธรรมในการ พัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอ หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เพื่อจะได้ส่งเสริมให้นักเรียนได้ใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนา คุณภาพชีวิต ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมโดยรวม ผลจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ สามารถนำมากำหนดทิศทางการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และคุณภาพชีวิตของนักเรียน ให้ มีคุณภาพชีวิตที่ดี พัฒนาเสริมสร้างปัญญาความคิดให้มีภูมิคุ้มกันที่ดีในตนเอง ฉลาดทันต่อ เหตุการณ์ในการดำเนินชีวิต และการแก้ปัญหาทั้งระดับตนเองและระดับสังคมที่เกี่ยวข้องกับ ตน เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพของสังคมสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

2.2 เพื่อเปรียบเทียบการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน อาชีพของบิดามารดา และรายได้ของบิดามารดา ต่างกัน

2.3 เพื่อศึกษาข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเป็นรูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณ ประชากร ได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จำนวน 1,258 คน หาคขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยการเปิดตารางกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างของเครืชีซ์และมอร์แกน (K.V.Krejcie and D.W.Morgan) ได้จำนวน 291 คน สุ่มตัวอย่างโดยวิธีการสุ่มตามระดับชั้น เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปในเครื่องคอมพิวเตอร์

ผลการวิจัย

1. การใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.85$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านศีลภวนา มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X}=3.98$) รองลงมา ได้แก่ ด้านกายภวนา ($\bar{X}=3.92$) ส่วนด้านปัญญาภวนา มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ($\bar{X}=3.74$)

2. ผลการเปรียบเทียบการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน และอาชีพของบิดามารดา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนรายได้ของบิดามารดา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

3. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดมีดังนี้ ด้านกายภวนา ประเด็นที่นักเรียนมีข้อเสนอแนะมากที่สุด คือ ควรออกกำลังกายอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพร่างกาย ด้านศีลภวนา ประเด็นที่นักเรียนมีข้อเสนอแนะมากที่สุด คือ เข้าวัดทำบุญ ทำทานอยู่เสมอ ด้านจิตตภวนา ประเด็นที่นักเรียนมีข้อเสนอแนะมาก

ที่สุด คือ ทำจิตใจให้สงบ ส่วนด้านปัญญาภาวนา ประเด็นที่นักเรียนมีข้อเสนอแนะมากที่สุด คือ อ่านหนังสือเพื่อทบทวนความรู้หรือเพิ่มความรู้อีก

สรุป

ผู้วิจัยได้นำเสนอผลที่พบจากการวิจัย มาอธิบายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจะสรุปในประเด็นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ผลการวิเคราะห์การใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า การใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนเทศบาล 1 (เอ็งเสียงสามัคคี) อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านศีลภาวนา มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาได้แก่ ด้านกายภาวนา ส่วนด้านปัญญาภาวนา มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ทั้งนี้อภิปรายได้ว่า นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจในการมีคุณภาพชีวิตที่ดีว่า ต้องมีความสมบูรณ์พร้อมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และการอยู่ร่วมกันในสังคมหรือการมีศีล มีระเบียบวินัย รวมถึงการมีคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งการที่นักเรียนนำเอาหลักภาวนาธรรมอันเป็นหลักในการพัฒนาดตนเองมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม คนเรานั้นต้องเริ่มจากการพัฒนาดตนเองก่อน ถึงจะไปพัฒนาผู้อื่นหรือสิ่งอื่นได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ เพิ่มพูนไชยสิทธิ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักภาวนา 4 ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ระดับความคิดเห็นต่อการประยุกต์ใช้หลักภาวนา 4 ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน และเมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า ด้านศีลภาวนา มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาคือ ด้านกายภาวนา ด้านปัญญาภาวนา ส่วนค่าเฉลี่ยต่ำสุดได้แก่ ด้านจิตภาวนา

2. ผลการเปรียบเทียบการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน อาชีพของบิดามารดา และรายได้ของบิดามารดา ต่างกัน

- 2.1 จากสมมติฐานของการวิจัย พบว่า นักเรียนที่มี เพศ ระดับชั้นเรียน และอาชีพของบิดามารดาต่างกัน มีการใช้หลักภาวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ผลการวิจัยเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระปลัดนภดล หนูธมโน (พลายแก้ว) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเด็กตามหลักภาวนา 4 : กรณศึกษา ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ วัดทุ่งครุ เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนที่มีระดับการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็นว่าการพัฒนาเด็กตามหลักภาวนา 4 : กรณศึกษา ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์วัดทุ่งครุ เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร โดยรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

2.2 จากสมมติฐานของการวิจัย พบว่า นักเรียนที่มีรายได้ของบิดามารดาต่างกัน มีการใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยรวม ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ผลการวิจัยปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ สอดคล้องกับงานวิจัยของชาติรี ทองภักดี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภวนา 4 ของตำรวจธูร จังหวัดลำพูน” ผลการวิจัยพบว่า การเปรียบเทียบระดับความคิดเห็นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภวนา 4 ของตำรวจธูร จังหวัดลำพูน ด้วยการทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์ความแตกต่างตามการจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลของระดับรายได้ต่อเดือน มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุพรรณิการ์ มาศยคง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตในโรงเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษา ตอนปลายในกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า เมื่อเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตในโรงเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายใน กรุงเทพมหานคร ที่มีคุณลักษณะของนักเรียนและข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนแตกต่างกัน พบว่า รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของผู้ปกครอง เป็นปัจจัยที่ไม่ส่งผลต่อความแตกต่างของคุณภาพชีวิตในโรงเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ ทางโรงเรียนและครู ควรให้ความรู้แก่นักเรียนเกี่ยวกับหลักภวนาธรรม ส่งเสริมการทำกิจกรรมทางกายในเวลาว่างให้กับนักเรียน ส่งเสริมให้นักเรียนมีกิจกรรมที่ได้ใกล้ชิดกับทางพระพุทธศาสนา ส่งเสริมให้นักเรียนกล้าตัดสินใจในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ต้องด้วยความมั่นใจ สนับสนุนพฤติกรรมที่ดีของนักเรียน ครูควรทำเป็นแบบอย่างที่ดีให้นักเรียน จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้อย่างสมบูรณ์ในทุกด้าน ครูควรให้ความรู้ถึงผลดีและโทษของใช้สื่อออนไลน์ รวมถึงการเสพสื่อต่าง ๆ แก่นักเรียน เพราะสื่อในปัจจุบันนี้ มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตเยาวชนไทยเป็นอย่างมาก และทางโรงเรียนควรนำแนวทางจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560- 2564) มาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป คือ ศึกษาวิจัยเรื่อง “การใช้หลักภวนาธรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา โรงเรียนในสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอลาดใหญ่ จังหวัดสงขลา” ศึกษาการใช้หลักธรรมอื่น ๆ ที่ส่งเสริมการพัฒนาตนเองแก่นักเรียน ศึกษาการใช้หลักภวนาธรรมกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เอกสารอ้างอิง

เพ็ญศรี เปลี่ยนขำ. (2542). *การสาธารณสุขมูลฐาน*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิม.

ส.เสื่อ. (ม.ป.ป.). ชุมชนคนท้องถิ่น สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ 12. เรียกใช้เมื่อ 11 กันยายน 2559 จาก
<http://www.thailocalmeet.com/index.php?topic=63668>.